

Conditions of realization of the right to resistance: a theoretical and legal aspect

Підстави для реалізації права на спротив: теоретико-правовий аспект

Oros M.M.

Key words:

right to resistance, conditions for exercising the right to resistance.

Ключові слова:

право на спротив, умови для здійснення права на спротив.

Постановка проблеми. Останні події в світі, зокрема, активна участь громадян у суспільно-політичному житті деяких країни, в тому числі шляхом масових протестів проти дій публічної влади, тобто здійснення права на спротив як одного з природних прав, зумовлює необхідність з'ясування причин, які сприяли здійсненню цього права.

Метою статті є визначення причин та умов, які сприяють реалізації права на спротив.

Стан дослідження. В теорії права можна знайти різні погляди щодо причин та передумов реалізації прав на спротив. Разом із тим досі навколо цього питання постійно точаться наукові дискусії.

Окремі аспекти цієї проблематики досліджували О.Ю. Водянніков, Д.О. Горячов, В.Б. Ковальчук, О.О. Кваша, О.О. Уварова, О.В. Прієшкіна, О.М. Сіваш, А.О. Янчук та ряд інших вчених. Проте з огляду на важливість здійснення права на спротив як одного із засобів безпосередньої демократії необхідне подальше продовження досліджень щодо з'ясування факторів, які є підставою для здійснення права на спротив.

Виклад основного матеріалу. Причини та умови для реалізації прав на спротив мають досить складний і багатовимірний характер та володіють при цьому набором певних характерних ознак.

Серед прав людини, під якими розуміються дії або акти, необхідні для підтримки життя і підвищення її статусу (якості), що здійснюються відповідно або в згоді з вимогами природи і нормами суспільної моралі, виключно важливе місце займає право на самозахист, оборону і спротив насильству з боку інших учасників суспільного життя. В основі всіх прав людини лежать об'єктивні умови і чинники, необхідні для нормального життя¹.

Першим і фундаментальним позитивним правом всіх суспільств є установа законодавчої влади, а першим і основним природним законом, якому має підкорятися сама законодавча влада, – збереження суспільства і кожного його члена. Верховна влада усувати або замінювати представницький орган влади, коли цей орган діє всупереч наданій йому довірі, яка завжди залишається у народу. Коли влада «цією метою явно нехтує або чинить їй спротив, то довіра в разі потреби має бути відібрана, і влада повертається в руки тих, хто її дав, і вони знову можуть помістити її так, як вони вважатимуть за краще для їх безпеки і благополуччя»².

А.Ф. Коні, цитуючи А.Ф. Бернера, вказував: «Народ, уряд якого прагне порушити його державний устрій, має з огляду на правову підставу необхідної оборони право революції, право повстання». Поділяючи таке бачення, А.Ф. Коні зауважував: «Питання про право необхідної оборони народу проти незаконно діючого уряду, що виявляється у вигляді повстання, революції, не належить до обговорення необхідної оборони в кримінальному праві». Таким чином, вчений, опираючись на погляди А.Ф. Бернера щодо доволі жорстких умов правомірності такого повстання, доходить висновку: «<...> для того, щоб <...> могло бути

¹ Мутагиров Д.З. Право человека на сопротивление: его понимание в прошлом и в настоящем. Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. Философия, культурология, политология, право, международные отношения. 2013. Вып. 1. С. 67.

² Локк Д. Два трактата о гражданском правлении / Локк Д. Сочинения: в 3 т. М., 1988. Т. 3. С. 349.

застосоване право необхідної оборони <...>, необхідно вимагати, щоб порушене право дійсно належало народу, дійсно було порушено і щоб революція була останнім засобом захисту»³.

Джон Локк вважає, що народ, який страждає від зловживань деспотичної влади, з яким весь час поведуться погано і права якого постійно порушуються, буде шукати шляхи звільнення від цієї влади і має бути готовим до боротьби за це. При цьому, як підкреслює вчений, народ може перенести без бунту і нарікання окремі помилки влади. Але якщо народ у результаті тривалих зловживань і правопорушень побачить певний умисел влади, а також зрозуміє, до чого це може привести, він може повстати і формувати нову владу для досягнення цілей, заради яких держава створювалося, «бо повстання – це спротив не окремим особам, але владі, яка ґрунтується виключно на конституціях і законах»⁴.

До передумов виникнення громадянського спротиву, як зауважує О.А. Булда, були історичні факти та загальні уявлення про гідність, честь, мораль, навіть за наявності писаних суворих законів люди не боялись порушувати їх, навіть під загрозою смерті, задля відновлення справедливості. В результаті автор доходить висновку, що з допомогою авторитаризму та тотального контролю можна приглушити почуття справедливості, жагу до добра та збереження гідності, які закладені у людині природою, але позбавити людину можливості бути проти жодна влада не в змозі. Своєю чергою, до основних причин розвитку форм та методів громадянського спротиву, на думку дослідника, належать постійні намагання влади утиснути права людей, розвиток громадянського суспільства, еволюція інтелекту та природних почуттів гідності та справедливості, а також вплив релігії у контексті цього питання⁵.

Так, на думку Г.Г. Шиханцова, відсутність економічної і політичної стабільності в суспільстві чинить найбільш негативний вплив на ефективність права. До числа дестабілізуючих чинників, на думку автора, належить, насамперед, так звана війна законів, або ситуація опору закону, що породжуються кризовими явищами в політичній, економічній та правовій сферах життя суспільства перехідного періоду. Дослідник заважає, що така ситуація чинить руйнівну дію не тільки на політичне життя та підриває стабільність і легітимність влади, але й деформує свідомість і поведінку людей, зводить нанівець соціальну дію правових норм⁶.

А.А. Гаганов умовами, які передують виникненню прав на спротив, вважає існування в країні, на перший погляд, демократичного конституційного фасаду і ліберальної економіки, де в політичних умовах є монополізм однієї політичної сили, жорсткого придушення опозиції, а система виборів спрямована виключно на незмінюваність влади. При цьому автор зауважує, що до умов, які сприяють виникненню прав на спротив, також належать дії влади щодо посилення відповідальності за будь-які види протесту як превентивні заходи. Водночас дослідник наголошує, що державі не варто переходити ту грань, за якою народ усвідомлює всю глибину правової прірви і хаосу, в яку держава занурює країну, нескінченно урізуючи права і свободи. А.А. Гаганов підкреслює: якщо держава переходить таку межу, то за нею слідує революція і зміна влади⁷.

Дж. Мейх'ю, досліджуючи питання щодо обов'язку людини коритися владі, доходить висновку, що є певні винятки щодо виконання такого обов'язку, у разі настання яких навіть виправдовуються непокора і спротив. На його думку, люди мають бути покірними не «всім, хто зазвичай носить титул правителів, але тільки тим із них, хто дійсно виконує обов'язки правителя, здійснюючи розумну і справедливу владу на благо суспільства». Автор зауважує, що у разі якщо влада відступає від таких своїх обов'язків, то людина з огляду на суспільне благо має відмовити правителям у підпорядкуванні і покірності, яка в іншому разі становила б обов'язок». При цьому Дж. Мейх'ю застерігає, що саме через такі дії влади особа втрачає обов'язок підкорятись такій владі. При цьому виникає не тільки право на спротив, але й обов'язок скинути свою залежність від такої влади, щоб не сприяти «рабству і злидням».

³ Кони А. Ф. О праве необходимой обороны. М., 1866. С. 44–46.

⁴ Локк Д. Два трактата о гражданском правлении / Локк Д. Сочинения: в 3 т. М., 1988. Т. 3. С. 393.

⁵ Булда О.А. Идея гражданского сопротивления в истории та теории политической науки. Научный часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 18. С. 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2015_18_14.

⁶ Шиханцов Г.Г. Социальный механизм действия права. Право и демократия: Сб. науч. тр. / редкол.: В.Н. Бибило (отв. ред.) и др. Мн.: БГУ, 2003. Вып. 14. С. 6.

⁷ Гаганов А.А. От либерального экстремизма к диктатуре: правовые свидетельства. Российский либеральный эксперимент: итоги и анализ. Материалы научно-экспертной сессии. Москва, 1 октября 2014 г. Центр научной политической мысли и идеологии. М.: Наука и политика, 2014. С. 111.

У своїй праці «Міркування про необмежене скорення» Дж. Мейх'ю зазначає: «Якщо пригноблена нація одностайно повстане проти свого государя і навіть скине його, це буде не злочином, а лише розумним способом відстояти свої законні права і свободи; ця нація лише користується засобом, і єдиним засобом, який дав їй Господь для взаємного захисту та самооборони. Натомість було б злочинно не скористатися цим засобом. Тільки дурна лагідність і незрозуміле недоумство можуть змусити цілі нації терпляче зносити те, коли один нерозумний, честолюбний і жорстокий чоловік біснується і розпутничає завдяки їхнім негараздам. У такому разі правильніше припустити, що покірні, а не повстанці заслужать собі прокляття»⁸.

Отже, виявляється, якщо влада в державі виконує належним чином свої обов'язки щодо сприяння суспільному благу, то народ з огляду на такі дії влади має обов'язок підкорятись її велінням. Втім якщо влада в державі вчиняє зовсім протилежне, тобто діє несправедливо, чим завдає шкоди суспільству, то у народу виникає право на спротив таким діям.

А. Кауфман із цього приводу зауважує, що суть справедливості полягає в спротиві несправедливості⁹. Як слушно зазначають С.П. Погребняк та О.А. Уварова, причина революції справедлива тоді, коли пригноблення полягає або в істотних порушеннях конституції, або ж основних прав людини, або і першого, і другого¹⁰.

Окремі автори зазначають, що преамбула Загальної декларації прав людини, що визнає право на опір гнобленню, є пророчою, оскільки є постійна необхідність захищати права людини через верховенство права, і в тісному взаємозв'язку з ним перебуває право на повстання проти тиранії і гноблення, коли відповідні права людини зневажаються¹¹.

У контексті цієї проблематики слушно, на наш погляд, навести бачення В.І. Леніна, який наводить низку причин, що, на його думку, є підставою для реалізації народу прав на спротив у формі революції:

- 1) «криза верхів», тобто неможливість для пануючих класів зберегти своє панування в незмінному вигляді. Криза політики панівного класу створює ту тріщину, в яку прориваються невдоволення й обурення пригноблених класів. Для настання революції, зазначав В.І. Ленін, «зазвичай буває недостатньо, щоб «низи не хотіли», а потрібно ще, щоб «верхи не могли» жити по-старому»;
- 2) загострення вище звичайного потреби і бід пригноблених класів. Це загострення може бути викликано погіршенням економічного становища широких верств населення, соціальним безправ'ям і недолею мас, різким поглибленням соціальних антагонізмів та ін. Причинами, що впливають із протиріч цього ладу (наприклад, загроза війни, наступ реакційних сил тощо);
- 3) значне підвищення політичної активності мас. Бойові настрої стрімко наростають, маси буквально рвуться до політики¹².

Водночас у разі грубого порушення владою «загальних цінностей», як-от повага до прав людини, диктатура закону неминуче призводить до реалізації прав народу на спротив¹³. Разом із тим заслуговує на увагу також твердження про те, що підставами для реалізації такого права є провал із боку влади програми соціально-економічного розвитку, в результаті чого влада втрачає спочатку довіру, а потім і підтримку народу¹⁴.

На думку Дж. Девіса, революції найчастіше відбуваються тоді, коли люди відчувають раптове погіршення рівня життя після тривалого періоду його поліпшення¹⁵.

У той же час Л.Л. Фітуні також вказує на внутрішні соціально-економічні та політичні протиріччя як на важливу причину наростання протестного руху. При цьому він стверджує: «При повній відсутності вну-

⁸ Бейлин Б.Б. Идеологические истоки Американской революции / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2010. С. 63

⁹ Kaufmann Arthur. Small Scale Right to Resist. *New England Law Review*. 1985–1986. Vol. 21:3. P. 571.

¹⁰ Погребняк С. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. Погребняк, Е. Уварова. Право і громадянське суспільство. 2013. № 2. С. 50.

¹¹ Jordan J. Paust. International Law, Dignity, Democracy, and the Arab Spring. *Cornell International Law Journal*. 2013. № 1. P. 1

¹² Красин Ю.А. Революцией утрашенные: критический очерк концепций социальной революции. М.: Политиздат, 1975. 368 с.

¹³ Korosteleva E.A. Change or Continuity: Is the Eastern Partnership an Adequate Tool for the European Neighbourhood. *International Relations* 25.2 (June 2011): 243–62.

¹⁴ Антонович И.И. Quo vadis, Украина? *Пространство и Время*. 2014. № 2 (16). С. 29

¹⁵ Davies J. Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*. 1962. Vol. XXVII. P. 5.

трішніх передумов соціального вибуху жоден зовнішній імпульс не міг би викликати революційний підйом і масові демонстрації»¹⁶.

А.М. Васильєв при детальному аналізі внутрішньополітичних протиріч близькосхідних країн, зокрема Єгипту, вказує на те, що єгипетська революція відбулася не тому, що з'явилися інтернет, «Фейсбук» або «Твіттер», – це була «іскра в купі сухого хмизу». Її рухали ті самі сили, які неодноразово розпалювали революції: ненависть до корумпованої автократії і таємної поліції, відчай середнього класу, безнадійне становище бідних, нездатність «верхів» на реальні реформи»¹⁷

Також на існування внутрішніх причин, які є підставою для реалізації народу прав на спротив, у тому числі і таку його форму, як революція, вказує Н.К. Сванідзе: «Ззовні неможливо дестабілізувати ситуацію у жодній країні, якщо вона сама зсередини не дестабілізується»¹⁸.

Досліджуючи причини виникнення протестних настроїв на пострадянському просторі, які вилилися в реалізацію народом свого права на спротив, А.О. Наумов зазначає: однією з основних причин виникнення протестного руху в Грузії, Україні та Киргизії стали соціально-економічні проблеми. Після краху СРСР населення цих країн опинилося в положенні тих, хто програв із колишніх союзних республік за підсумками пострадянського розвитку. Грузія і Україна втратили роль економічних лідерів, яку вони мали в Радянському Союзі, а Киргизія в Центральній Азії чи не зрівнялася за економічним розвитком зі зруйнованим громадянською війною Таджикистаном. Але починаючи з 2000 р. Грузія, Україна і Киргизія стали демонструвати певне економічне зростання, що якісно змінило масові настрої в цих країнах, зокрема з'явився середній клас. На думку автора, саме порівняне поліпшення матеріального становища додало сил для боротьби всім, хто був незадоволений режимами, а підвищення ціннісних можливостей негайно позначилося на більш чіткому усвідомленні ціннісних очікувань. Дослідник зауважує, що сукупність таких умов в цьому разі призвела до спрацювання «ефекту Токвілля» – перебільшення в масовій свідомості вимог якнайшвидшого розриву з негативним минулим і, як наслідок, підвищена незадоволеність ходом змін, які відбуваються»¹⁹.

А.О. Наумов підкреслює, що соціально-економічні зрушення серйозно вплинули на характер взаємин у рамках соціальної ієрархії Грузії, України і Киргизії. Такі громадські групи, як політична еліта, наблизений до влади великий бізнес, бюрократія, демонстрували стрімке зростання свого добробуту. Але вчителі, лікарі, вчені, різні фахівці, все ті, хто мав високу освітню статусну позицію, не могли в матеріальному плані відповідати високому рівню життя, доступному чиновникам і великим бізнесменам. У зв'язку з чим, як відзначає науковець, відразу у кількох соціальних групах (малий і середній бізнес, молодь, пенсіонери) почали тліти осередки пекучого невдоволення правлячим режимом. Крім того, на думку автора, важливим фактором, який сприяв реалізації народу прав на спротив, була повна сконцентрованість багатих природних ресурсів виключно у правлячій еліті та цілковита відсутність у неї волі до позитивних соціальних перетворень. Серед інших причин, як стверджує дослідник, стала нестабільність політичних систем цих держав та відсутність загальної ідеології та сильний регіоналізм, який призвів до фрагментації еліт, існування кланових груп і протиріч між ними. Все це, як наголошує науковець, створювало можливості для формування опозиції, а за відсутності скріплювало суспільство єдиною державною ідеологією і національною ідеєю – для її перемоги. В результаті чого, як стверджує А.О. Наумов, у цих умовах дала тріщину єдність еліт, що, зрештою, стало однією з найважливіших передумов для перемоги «кольорових революцій»²⁰.

Низка дослідників, які поділяють ліберальні погляди, причинами, що сприяють реалізації права на спротив у формі «кольорових» революцій вбачають боротьбу населення за свої права і демократію, потребу держави і суспільства в демократизації всіх сфер життя, загострення соціально-економічних проблем»²¹.

¹⁶ Фитуни Л.Л. «Арабская весна»: трансформация политических парадигм в контексте международных отношений. Мировая экономика и международные отношения. 2012. № 1. С. 3–14.

¹⁷ Васильев А.М. Цунами революций. Азия и Африка сегодня. 2011. № 6. С. 2–18.

¹⁸ Николай Сванидзе: Попытки США дестабилизировать ситуацию в России – это несерьезно. URL: <http://www.pravda.ru/news/politics/04-08-2014/1219626-svanidze-0>.

¹⁹ Наумов А.О. «Цветные революции» на постсоветском пространстве: взгляд десять лет спустя. / Государственное управление. Электронный вестник. 2014. № 45. С. 149–150.

²⁰ Наумов А.О. «Цветные революции» на постсоветском пространстве: взгляд десять лет спустя. Государственное управление. Электронный вестник. 2014. № 45. С. 151–152

²¹ Арямова А.Д. Роль технологий цветных революций в трансформации современных политических режимов: дис. ... канд. полит.: 23.00.02. Москва, 2016. С. 79.

І.В. Сітнова, проводячи порівняльний аналіз «кольорових революцій» у країнах пострадянського простору, доходить висновку, що основою «кольорової революції» як форми реалізації прав на спротив є невдоволення суспільства чинною владою. При цьому вона зауважує, що безпосередньою причиною невдоволення або каталізатором подій можуть виступати різні фактори, здебільшого таким активатором є результати виборів. У цьому разі формою революції є демонстрації і масові мітинги, проведені опозицією, яка стверджує, що вибори були сфальсифіковані. Масові виступи призводять або до повторного голосування (Україна, 2004 р.), або до силового захоплення будівель органів влади (Грузія, 2003 р., Киргизія, 2005 р.)²²

Свою чергою, А.А. Кондрашев зазначає, що для реалізації права народу на опір мають бути наявними як мінімум 10 умов (підстав).

1. Масові обмеження прав і свобод громадян та неможливість їх ефективного захисту при зверненні до державних інституцій. Ці обмеження зачіпають різні права – від виборчого права, права на об'єднання і свободи слова до соціально-економічних (право на страйк).
2. Застосування політичних репресій, під якими розуміється переслідування опозиційних активістів не тільки за їх політичні погляди, а й за «загальнокримінальними статтями» (за корисні злочини, злочини проти громадського порядку та т.д.). Здебільшого, коли спалахують революції, однією з причин виступає наявність системи масових політичних репресій стосовно опозиціонерів. Причому спроби посилити політичні репресії, часто призводять до зворотного ефекту – відбувається загострення протесту, коли дедалі більша кількість громадян усвідомлює, що єдина форма протидії владі – це публічні форми протесту і заява жорсткіших вимог до влади (про відставку посадових осіб).
3. Несправедливий розподіл доходів між різними верствами населення, який призводить до антагонізації соціальних протиріч.
4. Неможливість існування і діяльності опозиції в рамках чинних політичних інститутів.
5. Вибіркове правосуддя.
6. Тотальна корупція в державних і правоохоронних органах.
7. Зосередження закріплених у текстах правових актів і «тіньових» владних повноважень в одній особі (монарха, президента, прем'єра) і небажання чути думку незадоволених його політикою.
8. Фальсифікація виборчих процедур. Здебільшого, коли громадяни виходять на вулицю і вимагають реформ, однією з причин виступають фальсифіковані результати їхнього волевиявлення на виборах.
9. Державний контроль за ЗМІ, використання адміністративних важелів для придушення ЗМІ не транслюють державну валют-судинну позицію (відкликання ліцензій, порушення кримінальних справ щодо власників і вимушений продаж активів, відмова в наданні частот, цензура у вигляді блокування сайтів і т.д.).
10. Військова експансія або пошук зовнішнього ворога серед сусідніх держав або світових наддержав²³.

С.А. Белковський, аналізуючи концепції суспільно-політичної кризи і революції як однієї з форм прав на спротив, доходить висновку, що разом вони утворюють єдину групу, з якої може бути виділена група причинних факторів революції, до яких належать такі: 1) зовнішній тиск, 2) делегімізація, 3) параліч вертикальної соціальної мобільності, 4) протиріччя всередині владної еліти, 5) відсутність проекту майбутнього, 6) опозиційна сила, 7) нездатність влади застосувати силу, 8) регіонально-етнічні протиріччя, 9) особиста унія бюрократів і політиків в правлячому класі, 10) привід для революції – ним може послужити фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа²⁴.

Як зазначає Г.І. Зеленько, саме деградація системи державної влади і механізмів політичної участі стала деградацією держави, що внаслідок призвело до масових суспільно-політичних протестів – Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2013–2014 рр. Такі протести, на думку дослідника, є рефлексією на дефіцит легітимності політико-владних інститутів і неадекватну внутрішню політику держави. У зв'язку з чим автор стверджує, що саме представники влади відповідальні за масові суспільно-політичні кризи, які завдяки своїм функціям мали б реагувати на суспільно-політичні настрої, враховуючи громадську думку²⁵.

²² Сітнова І.В. Сравнительный анализ «цветных революций» в странах постсоветского пространства. Власть. 2011. № 5. С. 145–147.

²³ Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 175–177.

²⁴ Белковский С. Общая теория революции или Апология Луки. НГ—Дипкурьер. 2005. 23 мая. С. 9.

²⁵ Система державного управління в Україні траєкторія змін 2014–2016 рр. [Текст] : розділ. 1. Проблеми інституційних змін політичної системи сучасної України / Г. Зеленько. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. № 5-6 (85-86). С. 7.

Головною причиною, яка сприяла реалізації права на спротив у формі революції в процесі «Помаранчевої революції», О.В. Литвиненко вважає грубе порушення громадянських прав, зокрема, права обирати як таке, яке має важливу суспільну цінність²⁶.

Поряд із цим, аналізуючи розвиток кризової політичної ситуації в Україні у 2004 р., що призвело до «Помаранчевої революції», яка за своєю суттю є формою реалізації прав на спротив, М.Б. Погребінський визначає базові передумови виникнення «революційної» ситуації:

- кризова економічна ситуація, при якій спостерігається сильний майновий розрив між бідними і багатими;
- політична слабкість влади, поступово втрачає контроль над суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією в країні;
- суттєвий розкол у правлячій еліті, що стимулює створення і розвиток контреліти;
- сильна опозиція, яка має достатню підтримку суспільства, і розвинена система неурядових організацій;
- втрата населенням довіри до влади або ж його порівняно низький рівень²⁷.

Як зазначає В.А. Новіков, виникнення у населення стійкої недовіри до системи виборів і «відчуття несправедливості наявних порядків, засноване на корупційних скандалах, соціальній нерівності, що зростає, нерозвинутість демократичних інститутів у своїй сукупності є тими чинниками, які створюють підстави для реалізації прав народу на спротив²⁸.

До важливих факторів, які є причиною виникнення права на спротив, у тому числі у вигляді такої його форми, як революція, на думку В.А. Барсамова, належать розрив у доходах між вищими і нижчими групами, фінансова криза, невдоволення мас, наявність етнічних рухів, корумпованість, несвобода ЗМІ. Навіть делегітимізація влади – це фактор, причина, швидше, для верхівкового перевороту, а не революції, яка без участі мас не відбувається (йдеться, звичайно, не про революції, що проводяться «зверху»)²⁹.

А. Кауфман стверджує, що реалізація права на спротив можлива в разі грубого зловживання з боку публічної влади. При цьому уряд має однозначно проявити себе як агресор, який зазіхає на загальне благо, основні права людини, а незаконність його дій має бути, так би мовити, написана у нього на обличчі³⁰.

Попри це, тільки в низці випадків, як зауважує В.В. Красинський, право на спротив право може бути реалізоване. До таких випадків, на його думку, належить тільки захист життів мільйонів громадян, коли всі інші можливості вичерпані. При цьому автор наводить приклад, коли є цілком допустимим реалізація такого права, зокрема, в умовах режиму Пола Пота, коли відбувалось знищення мільйонів громадян Кампучії, або для визволення від фашистської окупації. На думку В.В. Красинського, в сучасних умовах практична реалізація права народу на повстання може бути пов'язана тільки із застосуванням політичних репресій або політики геноциду населення, а також із захопленням держави або частини його території іншою державою (військово-політичним блоком)³¹.

Проте ми повністю поділяємо думку О.О. Кондрашова, що в сучасних умовах використання народом права на опір (права на повстання) допустиме не тільки в разі геноциду або політичних репресій, а й у разі тотальної корупції в органах влади, заборони політичної конкуренції, фальсифікації виборчих процедур, надмірного застосування насильства при розгоні публічних заходів, а також при введенні масових і необґрунтованих обмежень прав і свобод громадян³².

Також не можна погодитись із твердженням Г.Б. Романовського, що до основних причин будь-якого спротиву належить наявність внутрішніх невирішених протиріч в організації політичної та державної влади: відсутність змінюваності влади і стратегічного мислення керівництва, консервування глобальних

²⁶ Литвиненко А. «Оранжевая революция»: причины, характер, результаты / «Оранжевая революция». Украинская версия: сборник; сост. М.Б. Погребинский. М.: Европа, 2005. С. 19.

²⁷ Погребинский М. Оранжевая революция. – М.: издательство «Европа», 2005. С. 56.

²⁸ Никонов В.А. Украинская оранжевая революция в контексте жанра. Политический класс. 2005. № 1. С. 54–59.

²⁹ Барсамов В.А. Цветные революции: теоретический и прикладной аспект. Полис. 2006. № 8. С. 57–66.

³⁰ Kaufmann Arthur. Small Scale Right to Resist. New England Law Review. 1985–1986. Vol. 21:3. P. 574.

³¹ Красинский В.В. О праве народа на восстание. Военно-юрид. журн. 2006. № 4. С. 23.

³² Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 74.

проблем міжнаціонального, міжетнічного, соціального характеру, небажання бачити альтернативні шляхи розвитку держави і суспільства, створення лише кишенькової опозиції і нівелювання значення політичних прав і свобод³³.

Разом із тим розробники теорії «порівняної депривації» – однієї із психологічних концепцій революції – Д. Девіс і Т.Р. Гарр підкреслювали, що суть справи не в самих по собі фактах злиднів і соціальних поневірянь, а в усвідомленні їх несправедливості, яку неможливо більше терпіти, несумісності гноблення з природним порядком і гідністю людей³⁴. Тобто з боку більшості громадян відбувається підтримка щодо необхідності застосувати силу³⁵, оскільки така форма прав на спротив, як революція, не починається з того, що якась нова могутня сила атакує державу. Вона починається з раптового усвідомлення багатьма активними і пасивними учасниками, що цієї держави більше немає³⁶.

Отже, реалізація прав на спротив виникає у разі настання умов, при яких публічна влада в державі, з одного боку, декларативно заявляє про свій обов'язок утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, але, з іншого боку, своїми реальними діями, в тому числі шляхом прийняття несправедливих законів, всіляко грубо зневажає та порушує такі права і свободи. Крім того, не тільки повністю нехтує інтересами населення, але й залякує невдоволених, що свідчить про несправедливий та надзвичайний характер таких дій публічної влади, які мають ознаки тиранії і гноблення. У такому разі, якщо відсутня ефективна діяльність конституційних органів щодо захисту прав і свобод людини і неможливе дієве застосування заходів передбачених законом щодо таких дій публічної влади, людина змушена вдаватись до необхідності захищати свої права і свободи шляхом реалізації права на спротив.

Анотація

У статті досліджуються наукові підходи до з'ясування підстав для реалізації права на спротив, у зв'язку з чим автор аналізує різні наукові підходи щодо цієї проблематики та погляди на важливість конституційного регулювання здійснення права на спротив як безпосередньої форми демократії. Наголошено на тому, що реалізація права на спротив виникає у разі настання умов, за яких публічна влада в державі, з одного боку, декларативно заявляє про свій обов'язок утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, але, з іншого боку, своїми реальними діями, в тому числі шляхом прийняття несправедливих законів, всіляко грубо зневажає та порушує такі права і свободи. Крім того, вона не тільки повністю нехтує інтересами населення, але й залякує невдоволених, що свідчить про несправедливий та надзвичайний характер таких дій публічної влади, які мають ознаки тиранії і гноблення. У такому разі, якщо відсутня ефективна діяльність конституційних органів щодо захисту прав і свобод людини і неможливе дієве застосування заходів, передбачених законом щодо таких дій публічної влади, людина змушена вдаватись до необхідності захищати свої права і свободи шляхом реалізації права на спротив.

Summary

The article investigates scientific approaches to the clarification of the grounds for the realization of the right to resistance. In the light of this author, various scientific approaches to this issue and views on the importance of constitutional regulation of the exercise of the right to resistance as a direct form of democracy are analyzed. It is emphasized that the realization of rights to resistance arises in the event of the onset of conditions under which public power in the state, on the one hand, declaratively declares its obligation to establish and safeguard human rights and freedoms, but on the other hand its real actions, including through the adoption unjust laws, in every way roughly despises and violates such rights and freedoms. Moreover, not only completely neglects the interests of the population, but also intimidates the dissatisfied, which testifies to the unfair and extraordinary nature of such acts of public authority as having signs of tyranny and oppression. In this case, if there is no effective work of the constitutional bodies in protecting human rights and freedoms, and the impos-

³³ Романовский Г.Б. Право на восстание и «цветные» революции в современном мире. Российский журнал правовых исследований. 2016. № 1. С. 72.

³⁴ Перевалов В.П. Революция. Новая философская энциклопедия. 2001. Т. 3. 692 с.

³⁵ Jordan J. Paust. International Law, Dignity, Democracy, and the Arab Spring. Cornell International Law Journal. 2013. № 1. P. 14.

³⁶ Pettee G.S. The Process of Revolution. Howard Fertig, 1971.

sibility of effective application of the means provided by the law for such actions of public authority, a person is forced to resort to the need to protect his rights and freedoms through the realization of the rights to resistance.

Використана література:

1. Антонович И.И. Quo vadis, Украина? Пространство и Время. 2014. № 2 (16). С. 25–33.
2. Барсамов В.А. Цветные революции: теоретический и прикладной аспект. Полис. 2006. № 8. С. 57–66.
3. Бейлин Б.Б. Идеологические истоки Американской революции / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2010. 308 с.
4. Белковский С. Общая теория революции или Апология Луки. НГ-Дипкурьер. 2005. 23 мая. С. 9.
5. Булда О.А. Идея громадянського спротиву в історії та теорії політичної науки. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 18. С. 64–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2015_18_14.
6. Васильев А.М. Цунами революций. Азия и Африка сегодня. 2011. № 6. С. 2–18.
7. Гаганов А.А. От либерального экстремизма к диктатуре: правовые свидетельства. Российский либеральный эксперимент: итоги и анализ. Материалы научно-экспертной сессии. Москва, 1 октября 2014 г. Центр научной политической мысли и идеологии. М.: Наука и политика, 2014. 208 с.
8. Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 170–180.
9. Кони А.Ф. О праве необходимой обороны. М., 1866. С. 44–46.
10. Красин Ю.А. Революцией устрешенные: критический очерк концепций социальной революции. М.: Политиздат, 1975. 368 с.
11. Красинский В.В. О праве народа на восстание. Военно-юрид. журн. 2006. № 4. С. 21–23.
12. Литвиненко А. «Оранжевая революция»: причины, характер, результаты / «Оранжевая революция». Украинская версия: сборник; сост. М.Б. Погребинский. М.: Европа, 2005. С. 19.
13. Локк Д. Два трактата о гражданском правлении / Локк Д. Сочинения: в 3 т. М., 1988. Т. 3. 668 с.
14. Мутагиров Д.З. Право человека на сопротивление: его понимание в прошлом и в настоящем. Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. Философия, культурология, политология, право, международные отношения. 2013. Вып. 1. С. 67–78.
15. Наумов А.О. «Цветные революции» на постсоветском пространстве: взгляд десять лет спустя. Государственное управление. Электронный вестник. 2014. № 45. С. 148–178.
16. Николай Сванидзе: Попытки США дестабилизировать ситуацию в России – это несерьезно. URL: <http://www.pravda.ru/news/politics/04-08-2014/1219626-svanidze-0>.
17. Никонов В. А. Украинская оранжевая революция в контексте жанра // Политический класс. — 2005. — № 1. С. 54-59.
18. Перевалов В.П. Революция / Новая философская энциклопедия. М., 2001. Т. 3. 692 с.
19. Погребинский М. Оранжевая революция. М.: издательство «Европа», 2005. 247 с.
20. Погребняк С. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. Погребняк, Е. Уварова. Право і громадянське суспільство. 2013. № 2. С. 4–61.
21. Романовский Г.Б. Право на восстание и «цветные» революции в современном мире. Российский журнал правовых исследований. 2016. № 1. С. 65–72.
22. Ситнова И.В. Сравнительный анализ «цветных революций» в странах постсоветского пространства. Власть. 2011. № 5. С. 145–147.
23. Система державного управління в Україні траєкторія змін 2014–2016 рр. [Текст] : розділ. 1. Проблеми інституційних змін політичної системи сучасної України / Г. Зеленько. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. № 5-6 (85-86). С. 4–34.
24. Арямова А.Д. Роль технологий цветных революций в трансформации современных политических режимов: дис. ... канд. полит. 23.00.02. Москва. 2016. 195 с.
25. Фитуни Л.Л. «Арабская весна»: трансформация политических парадигм в контексте международных отношений. Мировая экономика и международные отношения. 2012. № 1. С. 3–14.
26. Шиханцов Г.Г. Социальный механизм действия права. Право и демократия: Сб. науч. тр. / редкол.: В.Н. Бибило (отв. ред.) и др. Мн.: БГУ, 2003. Вып. 14. С. 58.
27. Davies J. Toward a Theory of Revolution. American Sociological Review. 1962. Vol. XXVII. P. 5–19.
28. Jordan J. Paust. International Law, Dignity, Democracy, and the Arab Spring. Cornell International Law Journal. 2013. № 1. P. 14.
29. Kaufmann A. Small Scale Right to Resist. New England Law Review. 1985–1986. Vol. 21:3. P. 571.
30. Korosteleva E.A. Change or Continuity: Is the Eastern Partnership an Adequate Tool for the European Neighbourhood. International Relations. 25.2 (June 2011): 243–62.
31. Pettee G. S. The Process of Revolution. Howard Fertig, 1971.

Oros M.M.,

Degree Seeking Applicant at Department of Constitutional Law and Comparative Legislation
of Uzhhorod National University